

Müellif: Baha Tevfik

Dergi: Felsefe Mecmûası

Tarih: 1326

Münderecât: Felsefenin şekl-i ahîri - On sekizinci asırda Alman felsefesi - Kant - Kant'ın usûlü - Akl-ı mücerred hakkında tetkîkât ve imkân-ı ilim - Fikrete âit melekelerin tetkîk ve tahlîli - İlm-i mâ fevka't-tabî'a mümkün müdür? - Rûh ve kâinât ve Allâh hakkında Kant'ın mütâlaâtı - Akl-ı amelî ve ahlâk - Sanat.

Akl-ı Mücerred Hakkında Tetkîkât ve İmkân-ı İlm Bahsinden

(Mâ ba'd)

İşte bunun gibi Kant da o zamana kadar "Akıl, eşya etrafında döner." nazariyesini bozarak yerine "Eşya, akıl etrafında döner." kaidesini vazetti. Filhakîka akıl, eşyayı olduğu gibi idrâk edemiyor; bilakis eşya aklın kavânînine tâbi olarak sâha-i vukûfumuza dâhil oluyordu.

Şu halde bütün bildiklerimiz bize tâbidir, şahsîdir, şahsımızdan müstakil hiçbir şey tanıyamayız. Daha açık bir tabir ile eşya bizce olduğu gibi değil düşündüğümüz gibidir. Kant'ın felsefesinde vukûfun bu şekline "apriori" denir ki tecrübe ile elde edilmesi imkânsız olan fikir demektir... (Buradaki apriori tabirini mantıktaki "innî" manâsına olan apriori ile karıştırmamalıdır.)

Artık hülâsa-i mesele kendini gösteriyor: Nasıl düşünüyoruz? Düşünme melekemizin havâss-ı asliyyesi nedir? Aklımız mâhiyet-i eşyaya ne zammediyor? Kendi havâssı hakkındaki tetkîkâtımıza da bu zamm vâki olacak mı?

Kant diyor ki: Biz ibtidâ-yı emirde, ancak müteaddid, karışık ve gayr-i merbût hislere mâlikiz. Birtakım renkler, lezzetler, râyihalar bu kabîldendir. İşte vukûfun dağınık ve ham unsurlarını bu hisler teşkîl eder, daha doğrusu bilgilerimizin hariçten gelen maddesi bunlardır. Eğer bütün hislerimiz böyle bir dağınıklık ve intizâmsızlık içinde kalmış olsaydı

hayatımız ancak bir rüya olacak ve biz düşünmekten âciz kalacaktık. Şu halde düşünmek demek bu müteaddid, karışık ve gayr-i merbût hisler arasında bir intizâm tesîs eylemek, onları bir sıraya koymak, daha doğrusu onlara bir şekil vermek demektir. Bu ise aralarında bir râbîta-i müştereke, bir vahdet husûle getirmekle olur. İşte tefekkür budur.

Bu îzâhtan anlaşılıyor ki bizim hislerimiz gayr-i müteaddî, tefekkürümüz ise müteaddîdir. Hisler; hâriçten gelen intibâlardan ibâret olduğu halde tefekkür o intibâatı yekdiğerine raptederek bir “terkip” husûle getirir. Hâsılı tefekkür demek tevhit ve terkip etmek demektir.

Kant’a göre vukûfumuzun anâsırını terkip eden üç melekemiz vardır: Birincisi hassâsiyyet, ikincisi idrâk, üçüncüsü muhâkeme.

Hassâsiyyet-i hâriciyye; evvela eşyayı mekan dâhilinde tevhit eder. Bir cismi ve mesela Güneş’i hissetmek, Güneş’in mesâfe ve mekan dâhilinde icrâ etmiş olduğu tesîrleri hissetmek ve onun hâriçteki şeklini zihnimize tıpkı bir tabloya resmeder gibi resmetmektir. Bunda ise haricî bir tevhit vardır. Eğer Güneş’e ait tesîrleri birleştirerek öylece zihnimize nakletmemiş olsak vâzih hiçbir şey idrâk edemeyiz. İntibâatımız müphem, mağşûş ve dalgalı olur, onu tutamayız, ondan bir şey anlayamayız. Şu halde hâricî hassâsiyyetin ve tevhit-i hâricî amelîyesinin çerçevesi mesafe ve şarktaki tabir-i kadîmiyle “mekan”dır.

Bundan sonra hassâsiyyet-i dâhiliyyenin vazîfesi geliyor. Hariçten gelen intibâat bu dâhilî hassâsiyyetin, bu hissî ve samîmî kuvvetin[1] tesîriyle mahzûziyet ve keder silsilelerine ayrılıyor ve bunlar cinsi cinsine birleşerek bir sıraya giriyorlar, bu sıra ise zamandır.[2]

Binaenaleyh zaman ve mekan hassâsiyyetimizin şerâitidir. Onlarsız hiçbir şeyi ne his, ne de idrâk edebiliriz. Bunlar tıpkı bir tablonun zeminini teşkîl eden muşamma’a benzerler. Vâkıan resim muşamma’ değildir, fakat muşamma’sız da resmi vücûda getirmek ve görmek mümkün olamaz. İşte burada muşamma’ resimden olmadığı halde resmin nasıl gayr-i mufârik bir şartı ise zaman ve mekan da hassâsiyyetten olmadıkları halde hassâsiyyetin gayr-i mufârik birer şartıdır. Kant daha iyi bir tabir olmak üzere “Zaman ve mekan hislerin kalıbıdır. Hisler o vasıta ile kalıplanarak ve birer şekil kesbederek sâha-i idrâkimize dâhil olurlar.” demiştir. Filhakîka zaman ve mekan hissiyyâtın birer kalıbıdır.

Şunu da unutmayalım ki bu kalıplar bize hâriçten gelmezler. Bilakis bunları biz, kendimizden, kendi dâhilimizden çıkararak eşya-yı hâriciyyeye tatbîk ederiz. Ve bunlar “aposteriori” değil “apriori”dir, yani tecrübe ile elde edilmeleri imkânsızdır. Hissiyeye mesleki zaman ve mekanı tecrübe netîcesi olmak üzere kabûl ederse de Kant bu fikre muârizdır. O der ki: “Eğer zaman ve mekan hassâsiyyetimizin şerâitinden olmayıp da böyle tecâribe âit birer netîce olsaydı yine tecrübe sâyesinde bunlardan sıyrılabilirdik. Hâlbuki bu husûsta sarf olunan bilcümle gayretler fâidesiz ve beyhûde olmuşlardır.” Zaman ve mekanın mevcûdiyeti bir “zarûret”tir.

Şu kadar ki bu zaruret zaman ve mekan için değil bizim içindir. Esasen zaman ve mekan yoktur. Lâkin biz var addetmeye mecbûruz. Zarûret işte buradadır. Ve bu bizim teşekkülâtımızda, teşekkülât-ı maneviyyemizde mündemiçtir. Teşekkülât-ı maneviyyemiz başka şekilde olsaydı şüphesiz eşyayı da zaman ve mekan kalıbıyla kalıplanmış değil belki diğer bir kalıpla kalıplanmış olarak görecektik. Şu halde zaman ve mekan şahsî (subjektif) dir, gayr-i şahsî (objektif) değildir.

Hülâsâ âlem-i mahsûs Kant’ın nazarında bir âlem-i zâhirîdir, zaman ve mekan bazı hakâyık-ı mestûrenin ancak birer timsâli olabilir. Bu hakâyıkı muhâkeme etmek eşyanın görüldüğü gibi anlaşıldığını tasdîk ile netîcelenir. İşte efkâr-ı mütezâddenin menşei budur. Çünkü herkesin görüşü başka bir şekildedir.

Ulûm-ı müspetenin ilk üssünü teşkîl eden hiss melekemiz hakkında Kant’ın tenkîdâtı buradan başlar. Ulûm-ı müspetede yalnız anâsır değil, kavânîn de vardır. Binaenaleyh hassâsiyyetimiz bir hâdiseyi, meselâ ateşi zaman ve mekan timsâlleri arasında gösterivermekle ilim ikmâl edilmiş olmaz. Hassâsiyyetten sonra idrâk ve onu müteâkip muhâkeme vardır.

İdrâk, hâdisâtı tevhit için onların aralarında birtakım gayr-i mütehavvil münâsebetler tesîs eder. Bunlar kânunlardır. Meselâ ateşe temas ile yanma yekdiğerine gayr-i mütehavvil bir râbita ile raptedilmiştir. İşte idrâkin vazîfesi budur. Bu husûsta eşyayı üç esâsî kânuna raptetmek lâzımdır. Leibniz’in kavânîn-i umûmiyye tesmiye ettiği bu kânunlar da ber-vech-i âtîdir:

1- Her hâdisenin kendinden evvelki hâdiseden gelen bir sebebi, bir sebab-i hüdûsu vardır.

2- Hâdisât mütekâbilen âhenkdârdır, yani mütenâsiptir.

3- Her hâdisede aynı miktârda madde veyâhut kuvvet mevcuttur.

Bu üç kânunu bütün hâdisâta tatbîk ederek biz âlem-i mahsûsu ve eczâsını husûle getirebiliriz. Bu öyle bir “küll”dür ki bütün eczâ; zarûrî bir sûrette ona merbûttur. Bundan sonra hâdisâtın yekdiğeri dolayısıyla muayyeniyeti, yani birinin diğereine sebep olması umûmi olan “cebriyet”i tesîs eder. Zaten ulûm-ı müsbete; cebriyet esâsı üzerine müessestir. Atâlet hâssası, sebep ve netîcenin teâkub ve tevâlîsi, kâinâtın bütün aksâmı arasındaki nispet ve âhenk... İşte “müsbetiyye” meslekinin esasları!..

(Mâ ba'di var)

Hazırlayan: Sümame Balcı

Editör: Furkan Yalçınkaya

Link: http://isamveri.org/pdfosm/D02324/1326_2/1326_2_20-23.pdf

[1] Psikoloji isimli matbû kitâbımızın hassâsiyyet, his ve idrâk bahisleri bu husûsta malûmât-ı lâzımiyyeyi muhtevîdir.

[2] Bu husûsta yani zaman ve mekan bahsinde felâsife-i mütekaddime arasındaki mübâhasâta dâir yakında mektep dersleri meyânında neşredilecek, metafizik (mâ fevka't-tabî'a) isimli kitâbımızda tafsîlât-ı mükemmele mevcuttur. Oradan bazı satırları lüzûmuna mebnî alıyoruz:

“Zaman ve mekan bahsi Leibniz ile Clark arasında bir mübâhese-i şedîdeye meydân

vermiştir. Leibniz iddiâ ediyor ki zaman ve mekan kendi kendilerine hiçbir şey değildir. Yani binefsihî bir mevcûdiyetleri yoktur. Bunların biri yani mekan; eşya-yı mâddiyyenin mevcûdiyetlerinin tertîbidir. Diğeri yani zaman, vakâyi'in teâkübünün tertîbidir. Bilakis Clark ve onunla beraber Newton zaman ve mekanı sıfât-ı ilâhiyyeden addediyorlardı. Fakat Allâh'ın zaman ve mekan olduğu manâsına değil, belki Allâh Newton'un fikrinde dâimâ devâm etmekle ebediyeti, her yerde hâzır olmakla vüs'at-i enhâyı teşkîl ediyordu. Şu sûretle zaman ve mekana ilâhî birer menşe tayîn edilmiş oldu.”

Kant'ın mütâlaâtı Leibniz'ce pek yakîn fakat hakikat ve nefsü'l-emrde ondan daha yakîndira